

HUBERT ILDIKÓ (Budapest)

Hrabowszky Dávid Naplója (1848 – 1852)

Hrabowszky Dávid munkásságával érdemben nem foglalkozott a hazai szakirodalom. Egyedül Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848* című könyve szentel nagyobb figyelmet¹ szerzőnk fiatalkori tevékenységének, miközben feldolgozza e társaságok kéziratos dokumentumait.

Az is igaz, hogy munkáinak jelentős része még kéziratban található,² s egyelőre az sem feltérképezett, hogy hol és mennyi. Az 1837-ben megjelent útirajzán³ kívül sok korabeli folyóirat közölte tőle írásokat,⁴ de mivel a reformkori folyóiratok repertóriumai még nem készültek el, így csak esetlegesen sorolhatjuk fel megjelent cikkeit is.

Az egyetlen nagyobb lélegzetű megemlékezés Hrabowszkyról külföldön, német nyelven jelent meg: *Ein unbekanntes magyarisches Tagebuch der UB Jena von David Hrabowszky aus den Jahren 1848–52* címmel. Othmar Feyl tollából.⁵ Feyl tulajdonképpen Alfred Metter kivonatos fordítása alapján ismerteti a bückeburgi hercegségben írt kézirat tartalmát. A napló Jénába kerülésének körülményeire ezen írás sem derít fényt. Valószínűnek tartjuk, hogy a szerző vitte el 1860-ban utolsó jénai útja alkalmából.

A kéziratot letétbe helyezése után zárolták,⁶ ami a napló osztrákellenes hangvétele miatt érthető volt.

Előadásunkban a 724 lapnyi terjedelmű, 33 x 21 cm nagyságú kézirat vázlatos bemutatásán kívül művelt szerzőjére is szeretnénk felhívni a figyelmet. Ezért egy rövid életrajzot is közlünk, melyet Hrabowszky kéziratai alapján állítottunk össze, korántsem véglegesen.

Hrabowszky Dávid 1804. május 8-án születik a Győr megyei Felpécen.⁷ Apja, az író-lelkész Hrabowszky István nagy hatással van fiára, aki naplóiban — így az általunk most bemutatandóban is — hálával emlékezik vissza apja nevelési elveire, nagy könyvtárára, környezetéből kiemelkedő szellemére.⁸

A család a felpéci tartózkodás után Dömölkre költözik. Hrabowszky Dávid — fiútestvéreivel együtt — középiskolai tanulmányait Sopronban, az evangélikus líceumban végzi. Itt 1820-ban a Sopronyi Magyar Tanuló Társaság társelnöke lesz. 1823-ban Pozsonyba megy továbbtanulni, s egy év múlva már a Pozsonyi Evangélikus Lyceum Társaságának titoknokaként találkozzunk a nevével. Ő az, aki a társaságot újjászervezi, s létrehozza a pozsonyi és soproni társaság közti kapcsolatot. 1833-ban mint a társaság alelnöke, megalkotja a társaság törvényeit, melyet a más városokban lévő alakuló társaságok is követendőnek tartanak. Hrabowszky nemcsak igényes szervezői tevékenységével, hanem verseivel, értekezéseivel, a Tudományos Gyűjteménybe küldött beszámolóival stb. is fölhívja magára a figyelmet.

Kézíratos naplóból tudjuk, hogy már pozsonyi konviktusi éveit idején is szívesen tesz a környéken gyalogtúrákat, miközben mindent megfigyel, gondosan lejegyez. A tanulás, önnevelés, önvizsgálat legjobb lehetőségének tartja a naplóírást.

Pozsonyban ügyvédnek készül, ám az ügyvédi vizsgák letételére csak 1842-ben kerül sor.¹⁰ Anyagi nehézségei miatt 1827-től nevelői állást vállal a gróf Zay családnál Pesten.¹¹ Részben az ő révükön ismerkedik meg a reformkor annyi jeles személyiségével, részben a szülői háznál,¹² akiről bückeburgi naplójában fel-felvillant egy-egy jól sikerült portrét.

Ezekben az években ott találjuk a Tudós Társaság felállításának ügyében buzgólkodók között.

1828—32-ig Németországban folytatja tanulmányait, elsősorban Jénában és Hallében látogatja a teológiai és jogi előadásokat. Több híres személyiségnél tesz ekkor tisztelgő látogatást (pl. Lafontaine, Goethe), s az emlékezetes találkozások élményeiről a Felső-Magyar-Országi Minerva olvasóinak számol be.¹³ 1832-ben felvették a strassburgi francia—német—olasz tudósok tagjai közé.¹⁴

Németországi útját 1837-ben *Utazási rajzok Némethonban, 's keleti tenger körül látott, 's érzett életképek szerint* címmel megjelenteti. Az úti-naplót báró Mesko Zenaide kisasszonynak, jeles növendékének ajánlja a szerző. Hogy könyvének előfizetőitől a pénzt összeszedje, több hétig tartó utazásokat tesz Erdélyben, s a Bánságban. Ezekről az utakról ugyancsak készülnek feljegyzések, melyeket részben a bückeburgi napló tartalmaz.¹⁵

1843—44-ben ismét Németországban, valamint Franciaországban találjuk, 1845-ben pedig Olaszországban. Ezek az útjai ihlették a Regélő Pesti Divatlapban és a Pesti Divatlapban folytatásban megjelenő útibeszámoló megírására.¹⁶

Ügyvédi gyakorlatot igen kevés ideig folytat, s ezt is sajnálja, mert e nélkül „az én életpályám is mentes maradott volna egy, lelkemet még mindig nyomó, homályfolttól”.¹⁷ Bővebb indoklást is ad a pálya elhagyásáról: „Mi magyarok törvénykezési rendszerünkkel, mellynek teljes romlottságát eléggé átláttuk, 's még is annak gyökeres orvoslását csak általános átalakításokkal tudjuk létesíteni. Majdnem napi renden vala, hallanunk oly bírói önkényről, mi mind meg annyi kebel — s másszerű — lázzadást mint természetes eredményt idézhetett volna elé, 's minők még azoknak is, kik ellen közvetlen intéztetett, haragját kivéve, másokét ritkán fokozzák tettbe áltmenni vágyó felgerjedéssé. En talán e kevesek közé tartoztam, büszke önérzettel vallhatom főképp e miatt hagytam el rövid időre terjedett ügyvédi pályámat”.¹⁸

Legközelebbi adatunk már csak 1848-ból van, mikor elvállalja Bückeburg hercegének családjánál a nevelői állást. Hogy mi okból? Ezt írja: „Díszére képzeltem szolgálni hazámnak mostani távolléteket.”¹⁹ S annak, aki elolvassa a naplóíró fiatalkori zsenyéit, a bückeburgi napló vallomásait: el-

hiszi, hogy Hrabowszky mindezt komolyan gondolja. Az bizonyos: ha a szabadságharc kezdetének idején itthon van, ott találjuk a márciusi ifjak közt. De a lelkesítő hír már csak a fejedelemségben éri utól.

Hogy meddig tartott önkéntes száműzetése? Bizonytalanul írhatjuk a bückeburgi napló későbbi, marginális datálásai révén: talán 1858—59.

Utolsó adatunk róla: 1863, mikor egyik kéziratát²⁰ Pesten keltezi. Valószínű, hogy mire hazatért pesti házába, addigra már a „rókamodorú alligátor” — Ausztria — sem firtatta Hrabowszky hazafias érzelmeit. A bückeburgi napló pedig hallgatott.

Hrabowszky bückeburgi naplója más célzattal íródott, mint azok a reformkori naplók, amelyek megjelentek. Lehetőség volt az önként vállalt belső magány feloldásán kívül mindannak a regisztrálására, ami Magyarországgal a múltban és jelenben összefügg. A hercegi udvar Hrabowszky szemével (is) látja a magyarországi eseményeket, ezért tudatosan törekszik a magyarságról alkotott kép minél kedvezőbb alakíttatására. Nem egyszer nagy önmérsékletet kell tanúsítania, hogy az osztrákok politikai öngazolásait szavahihetően módosítsa.

Másrészt Hrabowszky útirajzaival, naplóival a szépirodalom felé akar közelíteni, jóllehet a tudományosságot, a politikusságot stb. már az 1837-es útinaplónál is számonkéri tőle Vachott és köre. Akkor, persze csak kéziratban, a sajtószabadság hiányára hivatkozott. Később azonban tudatosan is elhatárolja magát a compilátori munkától, és nagyobb lehetőséget lát e műfaj művelésében.

Az érzelmileg sokszor túlfűtött, 1848—52-ig írt napló tematikai sokszínűségét vázlatosan az alábbi pontokba lehet sűríteni:

1. életrajzi vonatkozások,
2. nevelési elvei,
3. korábbi (Németország, Olaszország, Franciaország, Svédország, Erdély, Bánság) és jelenbeli utazásainak (Anglia, Poroszország, bückeburgi hercegség stb.) felidézése, tapasztalatai,
4. az 1848-as szabadságharcot és az azt megelőző európai és magyarországi események elemzése: „Ezek között természetesen leginkább azon események kötözték le figyelmemet 's tölték meg naplóm' lapjait, mellyek szegény hazámat dulták, 's azt hosszas és halálszinű sorvadásából csak azért látszatának egy néhány pillanatig ragyogott, élethajnal' ölébe emelni, hogy sirja. . .majdan annál mélyebbre ásassék. . .”²¹

5. találkozásai a magyar emigránsokkal,

6. portrék, adalékok a magyar reformkor ismert személyiségeiről.

Bevezetőnkben elhangzott életrajzához most csak annyit kívánunk hozzátenni: nemcsak a szülői ház, a diáktársaságokban betöltött tiszte, a főúri családoknál végzett nevelősködés tette lehetővé Hrabowszky számára, hogy a kor annyi jeles személyiségét (Bajzát, Toldy Ferencet, Berzsenyit, Irinyit, Fényes Eleket, Fáy Andrást, Szemere Pált, Kazinczyt stb.) közelebről

megismerhette. Irodalmi ambíciói, a magyar tudományos életbe kapcsolódás vágya miatt maga is kereste ezen emberek társaságát. 20–25 év távlatából nemegyszer megmosolyogni való módon.²² Külföldi peregrinációs útjai során sem véletlenül keresi fel Goethét (akinek később a temetésén is részt vesz), Hahnemannt, Lafontaine-t, a Kantot követő német filozófusokat: Friest és Krugot. Naprakész tájékozottsággal olvasta a hazai és a külföldi irodalmat. Az már csak a sors iróniája, hogy pl. a Goethe halálára írt nekrológiát a hazai újságok csak néhány év múlva közlik, miután szinte aktualitását veszítette.²³

Hrabowszky életrajzi visszaemlékezéseiben igen nagy szerepet kap a nevelés fontossága. Külföldi útjain ő maga sem hagyja ki a lehetőséget a különböző iskolatípusok, kiseddévők megtekintésére. Ezirányú érdeklődését jelzi az az 1836-ban megjelent publikációja, amelyben a magyarországi luteránus iskolák bemutatására vállalkozik.²⁴

Eötvös József 1848-as, oktatást érintő rendeletére azonnal tollat ragad Bückebugban és nyílt levelet ír a miniszterhez. A levélírás dátuma a naplónyitás dátuma is egyben: 1848. május 23. Hrabowszky örömmel köszönti Eötvös tanügyi javaslatait, ám az Európát sokat járt, külföldön nevelősködő ember tapasztalatával azonnal korrigálást javasol a rendeletben. Hrabowszky jól átgondolt iskolaügyi vázlatát dióhéjban így foglalhatjuk össze: az egyetemet látogató ifjak ne csak porosz képezdéket látogassanak; a külföldi tanulmányút ne 2 évig, hanem 3-ig tartson; a tanuló ifjú ne egy, hanem lehetőleg több, egymástól távolieső intézményben tanuljon; a külföldön tanulók negyed évet fordítsanak szakképezdék, romlott erkölcsű fiújavító intézetek megtekintésére; a tudományos intézetek látogatását tegyék mindenki számára kötelezővé! A nyílt levél végén Hrabowszky felajánlja a segítségét annak a magyar ifjúnak, aki Hannoverba, Bückebugba elvetődik.

Hazafiúi óhajtaiból, mellyel az összes kormányhoz fordul, egyet emelnék ki, mivel ennek hiányát sokszor nehezményezi: „Ohajtó volna, hogy szellemi és különösen társadalmi világunk ismeretesebbé válhatna a' külföldön. Hazánk még most is a' külföldön sok tekintetben terra incognita; 1830 előtt chinai elszigeteltségünk miatt, most pedig, minthogy levelezések közügyeink iránt külfölddel, ennek például hirlapjaival általjában külföldiek 's többnyire nemzetünk' ellenségei által eszközöltetnek. . . Ugy látszik, mi eddig meg elégedtünk néma megvetéssel, legfeljebb gúnyos elutasítással, 's ide néző állítások, igazítások, czáfolatoknak csak magyar közönség előtti nyilvánításával. . . Bajza szerint, ki egykor ez iránt előttem is nyilatkozott, elegendő minden nemzeti ügyünk iránt csak nemzetünk nem pedig egyzsersmind külföld előtt, nyilatkozni. . .”²⁵

A szabadságharc bukásával valamennyi múlt és jelenbeli esemény más hangsúlyt kap a naplóban. Kezdetben csak külföldi sajtóból értesül a Magyarországon történekről. De minden hír, minden olvasmányélmény, minden bückeburgi esemény ürügy az 1848 előtti időszak felidézésére. Így ke-

rül sor az 1832—36-os országgyűlés eseményeinek elemzésére, érintve a nemzetiségi politikában való tolerancia-hiányunkat, a magyar nyelv erőszakos használatának következményeit, a horvát kérdés megoldatlanságát, beleszöve bántási tapasztalatait. Életében nyomot hagyó beszélgetések sorát idézi fel: Fényes Elekkel, Irinyivel, Kazinczyval, Szulyovszkyval, Szemerével, Perczel Mórral és kortárs újságírókkal. A bécsi kormány politikáját egyre nagyobb ellenszenvvel és keserűséggel értékeli. Batthyányi, Széchenyi, Petőfi (akivel egyszer hajón utaztában találkozott) a napló végére felmagasztosulnak: „Gróf Széchenyi István Nemzetünkért élt-halt, annak összes fájdalomát érezve keblében, süllyedett szent örültség' homályába. Szellemének e' gyászos halála nem csak hibáit örömet elfelejteti velünk; szentek' sugárkörében tüntesse őt fel mostantól fogva minden hü honfi előtt. . . Már most ő mindenestől a' mienk. Veszélyeink tűzözönének közepette csillog egy kis reménysugár, 's ez Ő! . . .”²⁶

Amikor pedig megkezdődik a Habsburg-ház megtorló intézkedéseinek sora és Európát elárasztják a magyar bujdosók, igyekeznek velük kapcsolatot teremteni. Számontartja régi ismerősei sorsát, a világban szétszóratusukat. Görgey kezdetben rokonszenves egyénisége a komáromi csapatban szolgálók információi nyomán lassan-lassan elhomályosul.

Hatalmas élményt jelent számára az 1850-i újév, amikor Hamburgba utazik, hogy az emigrációban élők 10—12 fős kis csoportjával együtt töltsön 3 napot, így: Esterházy Pállal, idősebb és ifjabb Kászonyival, a pozsonyi hírlapszerkesztő Bangyával, Szirmay Pállal és még többekkel. Klapkával is ekkoriban találkozik: „Klapka annyiban meglepett, hogy én őt valami tenyeres-talpas Bendeguznak képzelve, benne egy igen csinos majdnem gyengéd testalkotású, bármi szalonba beillő 's akarmi kényes urihölgynek megtetszhető ifjat találtam. De ennél sokkal nevezeteseb, hogy vele, — ki eddig felkelésünk vezérei között az egyetlen megmenekedett, — szerencsétlen hazánk romlásáról beszélvén, mindketten 's még egy jelen volt uri ember sirva fakadtunk. E' könnyek Klapkának még nagyobb becsületére szolgálnak, mint hősi tettei, 's hogy még e' sorok sok olvasót — ha csak nem telivér Becte—Karafa—Haynau-fajta, hasonló indulásba hozandják.”²⁷

Az európai politikát figyelve többször felvetődik benne a kérdés: „De az orosz járom nem fog-e nyakunkon örökös lenni? miután az, melly ellenünk hozá, maga is alája kerülend?”²⁸

Hrabowszky forrongó indulatait természetesen csak naplójának árulhatja el, hiszen a bückeburgi hercegség éli mindennapi életét: az egyszerű emberek és parasztok ünnepnapokon fürdőre mennek, a hercegi udvar vendégeket fogad, kirándulásokat tesz, színházba és hangversenyre jár. Természetesen Hrabowszkyt ezek az élmények sem hagyják szótlanul. Régmúlt előadásokat hasonlít össze, színészi játékokat értékeli. Egressy Gábor így bukkan föl emlékezetében: „Egressy Gábort igen sokszor láttam színpadon, hol azonban — megvallom, koránt sem tetszett nékem annyira, mint sok

más nézőknek, 's mint nekem is értekezéseiben — ámbár azt gyakran örömmel tapasztaltam, hogy Fáncsyt kivéve, nincs magyar színész, ki studiumának annyit köszönhetne, 's kinek játékán az annyira észre volna vehető. De épen e' studium gyakran igen kitűnt a' közvetlen életfrisséségen, melly az igaz, csak természetnek köszönhető. Termete sem vala imponáló, 's orgánusánál is a terjedelem, 's csengő hang 's bensőség teljesen hiányzott, két olly lényeges színészi tulajdonság, mellyeket én még mind eddig egy színészünknel sem találtam annyira fel — mint a' németeknél —, 's mint saját politicalai néhány szónokainknál, minő p. o. — hogy az e' tekintetben is rendkívül Kossuthot ne említsem —, Klauzál, Lónyay, Bereghi, a' régiebbek közül Nagy Pál. . .”²⁹

Talán művészetekre fogékony, művelt, jogban jártas személyisége ragadja meg Liszt Ferencet is, akinél 3 hónapot tölt — jóllehet Liszt tovább szeretné marasztalni —, s aki bückeburgi otthonában is felkeresi. (A zeneszerzőről írtakról más helyütt emlékezünk meg.³⁰

Persze, mindezek csak kiragadott példák! Nem is volna szerencsés ha e nagy terjedelmű, lírai hangütésű naplót adalékok halmazának tekintenénk. A szépirodalmi igényességgel megírt naplót a filológusi pontosság, politikai tisztánlátás és józanság, a nyelvét-nemzetét féltő magyar aggodalma olvasmányos egésszé teszi.

Úgy véljük, a napló kiadásával nemcsak Hrabowszky vágya teljesülne, hanem az irodalom is nyerne vele: „. . . jól esnék tudnom, hogy kivált utolsó négy évi szellemi működéseimnek kézirati gyümölcsei, bármi csekélyek, olly kezekbe mennének, halálom után által, kik azokból a' hasznavehetőség' mézének netán itt ott létező cseppjeit kiszemelhessék 's hasznokra fordíthassák.”³¹

Jegyzetek

1 Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848*. Akadémiai K. Bp. 1963. 810.

2 Pozsonyi Evangélikus Lyceumi Könyvtár:

Munkásságom. 1833. Kt. 184. 4°

Külföldi utazások. (Csonka). 1830—31—32. Kt. 206. 4°

Aforismata et maximae. 1828. 2—3. köt. Kt. 219, 487. 8°

Drezda. (Tisztázott kézirat). Ktg. 108/6. 24 p.

OSZK Kézirattár:

Vegyes tárgyú kéziratok. Quart. Hung. 920. 18 ívrét levél.

Budapesti Evangélikus Levéltár:

II.b. 9,5. 24 ff. 4r: Extractus ex Albo Academiae Jenensis, continens nomina Hungarorum, inde a Constituta Academia ibidem in matriculatorum confectus per Davidem Hrabowsky. (Gamauffnak küldi Sopronba.)

Soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium Kézirattára:

Hrabowszky Dávid fiatalkori verseit, értekezéseit tartalmazza. Feldolgozta: Bodolay i. m. Jénai Egyetemi Könyvtár: MsProv. f. 40.

Hrabowszky Dávid bückeburgi naplója. 1848—52.

- 3 *Utazási rajzok Némethonban, 's keleti tenger körül látott, 's érzett életképek szerint.* Kassa, Ellinger István kiadónál, H. D. kiadásában. 1837. 257.
- 4 Auróra, 1826. 116, 186.
Koszorú, 1828. 131—133., 144.
Uránia, 1831. 57—58.
Szép-Literatúrai ajándék, 1825. 103—105., 140—143.
Sas, 1831. VII. 140., 1832. IX. 126, 135.
Tudományos Gyűjtemény, 1827. X. 82—104, XII. 98.
Szemlélő, 1836. 21. sz. 320—324., 22. sz. 346—350., 23. sz. 352—366., 24. sz. 367—375., 378—380., 25. sz. 384—390., 26. sz. 400—407., 27. sz. 423—427., 28. sz. 431—439., 46. sz. 720—726., 47. sz. 745—750., 48. sz. 753—760., 54. sz. 841—848., 55. sz. 857—862., 56. sz. 882—885., 57. sz. 889—895.
Athenaeum, 1843. II. 365—373.
Felső-Magyar-oroszági Minerva, 9. évf. 1834. 3. k. 483—514., 4. k. 765—803.
Regélő Pesti Divatlap, 1842. I. 6. 41—45., 14. 111—112., II. 69. 673—676., 70. 693—695., 71. 710—713., 72. 726—729.
1843. I. 48. 1505—1513., 49. 1548—1551., 51. 1603—1609., 52. 1633—1641., II. 34. 1057—1068., 36. 1132—1138.
Pesti Divatlap, 1846. II. 29. sz. 570—572., 31. sz. 610—612., 34. sz. 668—670., 35. sz. 709—710., 38. sz. 749—750., 39. sz. 763—767., 1847. I. 23. sz. 725—727., 24. sz. 763—765., 26. sz. 821—825.
- 5 *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, 4, 1954/55, *Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, 5/6, 438—442.
- 6 A napló külzetén található: N. B. Die auf verlegendem Band bezüglichlichen Akten tücke sind unterm 25. Jan. 1893 gesammelt bei dem Akten. Geöffnet wurde das Packet am 6. Febr. 1893. Dr. K. K. Müller, Oberbibliothekar.
- 7 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. kötet, 1358. col.
- 8 Bückeburgi napló: 647.
- 9 3. pontban i. m.: II. kötet, 49—50.
„Nincs arra mindig egy könnyen érkezése az egyszerű gyalog vándornak, soha a tapasztalás elfoglalóbban nem bilincsel bennünket a valódi élethez, mint az illy nemű utazgatásban; Ki pedig csupa szemfűl, az az szüntelen tapasztal, ki az életnek külsőképpen is minden nap, de minden órán más meg más jeleit látja eszméi előtt ellebegni, az maga is, legalább a szemlélés közben egészen ki felé fordul munkásságával, a jeleneteket együtt éli, de más felől azon szempillantásban legfellyebb árnyékolva rajzolhatja csak, hevenyen le nem festheti. Azonban meg-megnyugszom időről időre a nagyobb városokban, 's ott alakítom rajzokká egyes észrevételeim vázlatait!”
- 10 Bückeburgi napló: 239.
- 11 I. m. 303.: Magyarországon észrevehető „... mennyire becsülik 's keresik nálunk: 10—12 év olta, a tudomány' avatottjait, 's mennyire javult a magány-nevelők sorsa. Könyveket lehetne mindezekről írni, ezuttal csak egy pár tényt. Főképp Erdélyben tapasztalható: mi kelete van a' mívelt embernek. Legyen bár még oly ismeretlen, tárt kapukra talál akármilyen nemes udvaroknál. Nevelők' dija sokkal nagyobb, mint Németországban, szinte évtized olta. Bámulva értettem itt 1831-ben, hogy 200 tallér évenként ritkaság. Én majdnem ennyit (240 pengőforintot) huztam Zay grófnál 1827—30-ig, 's ismét 32-ben, és még is már akkor sokak . . . által . . . keveseltetett. Ellenben 1833-tól fogva Mesko bárónál évenként 400 pengőforint díjam 's a' hét esztendő utáni nyolcz ezer jutalom nagy figyelem' tárgya vala darab ideig. . .”

11 I. m.: 615.: „Múlt hó 30-ikán temettetett el Budapesten Döbrönte Gábor. Először jó atyámnál láttam gyermekkoromban; másodszer sok esztendővel később: Pozsonyban, 1833 tavaszán. Némethoni rajzaim' első rajzát nyújtam be néki, mint tud. társaság' titoknokának. Mosolyogva emlékszem: mi mély bánatot okozta annak két tud. társasági tag általi nem kedvező bírálata, melly iránt 1834 's 1835-ben Kassán Döbrönte' levele által tudósítottam. Még akkor tudja Isten minő hetedik menyébéli boldogsággal párosítva képzeltem a' könyvszerzői hirt, 's erre, legalább kis, bármi szerény, adajára, számot tartottam. Döbrönte vala az eszköz, melly e' neveléséges, bár alapjában természetes, hiúságom' agyrémtől megfosztatásomhoz egy lényeges megrohanással járult; ámbár a' szörnyű hirt velem tudató levél lehetőségig kémélő szöveggel birt. Midőn őt néhány hónappal később ismét láttam, hogy bámultam, miképen az egész ügyet még csak szóba sem hozá. De még is e' bámulatban már nem vala a' keserű érzet igen nagy, kezdvén fentebb említett álмам' szét fosztásához hozzá szokni. Máskép kívánt rólam Döbrönte gondoskodni, egy erdélyi — úgy hiszem Bánffy bárónáli neveléséggel kínálván meg; mit azonban én nem fogadtam el. Későbbben, minthogy Budapesti lakos valék, még időről időre, ámbár igen ritkán, meg meglátogattam; de iránta keblemben közelebbi vonszódást nem éreztem. Szívesen fogadott ugyan mindenkor, Uram Öcsémnek is szólítgatott, de még is nyájassága fölött igen uralkodék az audientiaadásnak látszó magatartási szinezet. Egyszer miatta bosszankodnom is kelle. Dunaparton találkozáánk. Megszólít. Erre természetesen hozzá csatlakozám. Darab idő mulva odább szándékozáam állani. De még egyre beszélt, egyszerre megfordul, megáll, 's jó éjszakát kíván, olly hangon, melly vélem észre veteté, hogy nélkülem kívánja folytatni a' sétát.

1844 nyarán 's őszén a' tudós társaság' ülésein több izben, 's e' szerint ott láttam utolján, hol egykor, és pedig először az ő segélye általi ismerkedés utján, reménylertem, mi tagadás benne — vele tagtársaskodni.

Egyébiránt Döbrönte becsületos magyar ember volt, 's az Augsburgiban tegnap olvasott rövid életrajzát örömet aláírhatom. Jó atyáménál csak két évvel nyujt hosszabra élte' fonalá. Atyját az enyimnél több izben láttam, egyszer mint látogatója. Hozzá, ha ifjabb, erősb vonszódást tudtam volna érezni. Béke mind kettő hamvának!

13 4. pontban i. m.

14 Bückeburgi napló, 227.

15 I. m. utalásai a következő — ismeretlen helyen lévő — naplóira: 1831. utazási napló; 1830. Prágai napló; 1833. évi napló; 1842. évi napló; Erdélyi s bánási napló külön könyvecskében.

16 4. pontban i. m.

17 Bückeburgi napló, 403.

18 I. m. 55.

19 I. m. 32.

20 Pozsonyi Evangélikus Lyceumi Könyvtár, Külföldi Utazások, 1830—31—32. Kt. 206. 4°. III. rész: Német-Országi 's egyéb Napló Könyvem, Jéna város leírásánál: „Még sem vala végidő, miután Jénát XI esztendővel később újra láttam 's ott szinte öt hetet töltöttem.” Még későbbi hozzátoldás: „De még ez újra látás, sőt még az 1858-diki sem; miután 1860-ban is — ez alkalommal végre alkalmasint utolján, láttam Jénát. Pest, Jan. 4-ikén. 1863.”

21 Bückeburgi napló: 705.

22 I. m.: 285—286. „Földi nagyság, dicsőség. Mi csudálatos képzelmeim lehetek erről ez előtt 23 esztendővel, midőn azt hittem, hogy egy költész, mint Kisfaludy Sándor, valami túlvilági lény. Hogy tömjéneztem néki Füreden, 1826-ban, nevének örök híreről, 's Isten tudja, miről nem ábrándoztam szemében. Hogy bámultam, midőn meg nem szülvén fel-

szólítására: Hagynék fel magasztalásával — felkerekedett 's ott hagyott! — Ezt én akkor csak szerénységnek tartám, de most képzem: ő minő éretlen 's bárgyu ficzónak tartott engem akkor. Most látom: mi érzékeny pro memoria vala számomra azon ott-hagyás — most, midőn olly annyira kiábrándultam minden —, de minden álmaimból, midőn Schiller' Talbotjával minduntalan fel kell kiáltanom: nem marad számunkra más, mint elszánt megvetése mind annak, mi egykor dicső és kívánatosnak látszott.”

- 23 Felső-Magyar-Országi Minerva. 9. évf. 1834. 3. kötet, 491—95. Emlékképek, némelly híres férjfiakról. Lábjegyzetben: „Ezen czikkelyt még a' mult 1832-dik esztendőben egy folyóirásunkba béküldöttem; reménylén, hogy legalább újsága miatt érdek nélkül vetetni nem fog. Mi okból nem vetődött fel, nem tudom. . .”
- 24 A magyarországi evang. luth. iskolák rövid rajza. Szemléló, 1836. 54—57. szám
- 25 Bückeburgi napló: 14—15.
- 26 I. m. 69—70.
- 27 I. m. 331.
- 28 I. m. 279.
- 29 I. m. 331.
- 30 Magyar Zene, 1991. 3. sz. 333—336.
- 31 Bückeburgi napló: 647.